



ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдунабиева Зилола Махмудовна

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Жисмоний шахсларнинг даромадларини солиққа тортиш иқтисодий сиёсатнинг муҳим йўналиши бўлиб, давлатнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда марказий ўрин тутди. Солиққа тортиш механизми орқали давлат аҳолининг даромадларидан белгиланган тартибда қисм ажратиш орқали бюджет даромадларини шакллантиради ва ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларни молиялаштиради.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг моҳияти умумий солиқларнинг моҳиятидан келиб чиқади ва улар солиқ тизимининг асосий қисмини ташкил этади. Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар солиқ-бюджет сиёсатининг муҳим таркибий қисми сифатида, улар даромадларининг муайян қисмини давлатнинг марказлашган фондини шакллантириш учун давлат бюджетига ундириш жараёнида юзага келадиган молиявий муносабатларда намоён бўлади. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи давлат бюджети даромадларини шакллантириш билан бир вақтда ижтимоий барқарорликни таъминлашга ҳамда жисмоний шахсларнинг фаоллигини оширишга ҳам хизмат қилади.

Мамлакатимизда ҳам жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларни ундириш механизмларини такомиллаштириш масаласи муҳим устувор масала сифатида белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармонида Солиқ тизимини тўлиқ рақамлаштириш, соддалаштириш ва барча тадбиркорлар учун тенг имкониятлар яратиш, расмий сектор - нолегал фаолиятдан афзал ва манфаатли бўлиши учун барча зарур шароитларни таъминлаш белгиланган.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишнинг назарий-ҳуқуқий асослари қонунчилик, иқтисодий талаблар ва ижтимоий адолат принципларига асосланади. Бу тизимда солиқ юкини адолатли тақсимлаш, шахсий манфаатлар билан давлат эҳтиёжлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли, ушбу йўналишни чуқур ўрганиш нафақат давлат бюджети учун барқарор молия манбаларини таъминлаш, балки солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини аниқ белгилашда ҳам катта аҳамият касб этади. Солиқ тизимининг классик тамойиллари деярли барча мамлакатлар солиқ тизимига асос бўлиб келмоқда. Булар адолатлилик, аниқлилик, қулайлилик ва тежамкорлилик

тамойилларидир.

Биринчи тамойил адолатлилик тамойили бўлиб, унга мувофиқ барча жисмоний шахсларнинг даромадлари ҳамма учун тенг солиққа тортилиши ва тенг тақсимланиши лозим. А.Смит адолатлиликни фуқаролар даромадларини барча учун умумийлик ва мутаносиблик асосида солиққа тортиш сифатида тушунса ҳам, бадавлат одамлар прогрессив усулда солиққа тортилиши лозим деб қараган. Буни унинг қуйидаги фикрлари яққол тасдиқлайди: “Бойлар давлат харажатларини нафақат даромадларига нисбатан қоплашга ҳисса кўшишлари, балки бундан-да кўпроқ ҳисса кўшишлари мақсадга мувофиқдир”¹ Шунингдек, фуқаролар алоҳида олинган солиқ тури бўйича бир хил солиққа тортилмаслиги, аксинча фуқаролар турли манбалардан даромад олишлари ва шунга мос равишда алоҳида-алоҳида солиқ тўлашлари кераклиги таъкидланади.

Иккинчи тамойил аниқлилик тамойили бўлиб, унга асосан ҳисобланган солиқ суммаси, солиқни ундирилиш тартиби ва солиқни бюджетга тўлаш муддати солиқ тўловчиларга олдиндан маълум бўлиши керак. А.Смит ўз асарида бу тамойилга алоҳида тўхталиб, уни қуйидагича таърифлайди: “Ҳар бир шахс солиқ тўлаши зарурлигининг аниқлиги солиққа тортишда шунчалик аҳамиятга эгаки, барча халқлар тажрибасидан маълум бўлганидек, солиққа тортишнинг тенгсизлиги кичкина ноаниқликка нисбатан камроқ зарар келтиради”. Бундан ташқари, у аниқлилик бўлиши лозимлиги тўғрисидаги талабини қуйидагича изоҳлайди: “Қаерда бўлмасин, солиққа тортиладиган ҳар бир шахс солиқ йиғувчининг таъсирига тушади, натижада у ўзи ёқтирмаган солиқ тўловчиси учун солиқ оғирлигини кучайтириши мумкин ёки дўқ-пўписа билан ўзи учун манфаат излайди”².

Шуни таъкидлаш керакки, классик иқтисодчи-олимлар солиққа тортишда юридик шахсларга нисбатан кўпроқ жисмоний шахсларни назарда тутган ҳолда, уларнинг мулклари ва даромадларининг барча шаклларини солиққа тортиш тўғрисидаги ғояларни илгари сурганлар.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни назарий жиҳатдан асослашда “жисмоний шахс” ва “жисмоний шахслар даромадлари” тушунчаларига тўхталиб ўтиш, уларнинг мазмун-моҳиятини ёритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки, жисмоний шахс тушунчаси юридик аҳамиятга эга бўлган тушунча бўлиб, тарихий ривожланиш даврида турли атамалар билан ифодаланган (“раият”, “фуқаро”, “аҳоли” ва шу кабилар). Шунингдек, замонавий иқтисодий адабиётларда ва ҳатто солиқ амалиётида ҳам турли атамалар билан ифодалаб келинмоқда.

Маълумки, солиқ тўловчилар Ўзбекистон Республикаси Солиқ

¹Соколов А. Теория налогов. -М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2014. -133 с.

²Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Антология экономической классики. Предисл. И.А. Столярова. - М.: МП “ЭКОНОВ”, “КЛЮЧ”, 1993. -588 с.

кодексининг 13-моддасига мувофиқ, зиммасига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбурияти юклатилган жисмоний шахслар, юридик шахслар ва уларнинг алоҳида бўлинмаларидир³.

Солиқ тўловчиларнинг “жисмоний шахс” ва “юридик шахс” атамалари билан номланиши юридик аҳамиятга эга бўлиб, солиқ муносабатларида улар зиммасига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятларини юклашга хизмат қилади. Кўпчилик адабиётларда қўлланиб келинаётган “аҳоли” тушунчаси умумий тушунча бўлиб, жисмоний шахсларга доир маълумотларни умумлаштиришда фойдаланилади, у субъектларга солиқ тўлаш мажбуриятини юклашда ишлатилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 16-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар жисмоний шахслар деб эътироф этилади⁴.

Демак, солиққа тортиш мақсадида яшаш жойидан қатъи назар, барча фуқаролар - жисмоний шахслар деб ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, солиқларга доир адабиётлар, илмий ишлар ва амалиётда “жисмоний шахс” тушунчасидан кенгроқ фойдаланишга эришмоқ керак. Бизнингча, аҳолининг солиқ маданиятини оширишда бунга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркибига тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромадлар киритилмаган. Чунки, солиқ қонунчилигига мувофиқ жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан олган даромадларидан қатъий белгиланган солиқ тўлайдилар. Шу боис, жисмоний шахслардан олинган даромад солиғини ҳисоблашда тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромад кўзда тутилмаган. Бу ҳолат, жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишда алоҳида солиққа тортиш тартибининг қўлланилиши билан ифодаланади. Лекин, жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркиби борасида гап борганда, албатта тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромад ҳисобга олиниши керак.

Н.Ҳайдаров жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи бўйича имтиёزلарни икки турга ажратади, яъни тўлиқ озод қилиш ва қисман озод қилиш. Унинг фикрича, жисмоний шахсларнинг айрим даромадларини солиққа тортилиши мамлакатнинг макроиктисодий кўрсаткичларига таъсир этишини таъкидлайди. Хусусан, жисмоний шахсларнинг тижорат банкларига қўйилган депозитларидан, давлат заёмларидан олган даромадлари даромад солиғига тортилса, аҳоли ортиқча пул маблағларини тижорат банкларига депозит шаклда қўймасликка олиб келишини таъкидлайди.

Жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи юқорида зикр қилиб ўтганимиздек, шундай бир ижтимоий-иктисодий хусусиятга эгаки, бошқа

³ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. - Т.: “Адолат”, 2019 й.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. - Т.: “Адолат”, 2019 й.



солиқларда бу ҳолатни сезиш мушкулроқ. Чунки ушбу солиқ ҳар бир солиқ тўловчининг ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан мамлакатимизда аҳолидан олинадиган даромад солиғининг ҳуқуқий асослари ҳам яратилган. Биз қуйида уларга тўхталиб ўтамиз.

Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида Ўзбекистонда аҳолининг реал пул даромадларини кўпайтириш, уларнинг ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириб бориш, солиқ тизими орқали уй хўжаликларининг истеъмол талабини рағбатлантириш, солиқ ставкаларини такомиллаштириш орқали аҳоли реал даромадларини ошириш муаммоларини ўрганишга устувор аҳамият билан қаралмоқда. (1-жадвал)

1-жадавал

**Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида жисмоний
шахслар даромадларини солиққа тортишнинг илмий
тадқиқинамуналари**

Муаллифлар	Илмий тадқиқ олиб борилган манбалар	Илмий тадқиқ предметининг умумий шарҳи
Ваҳобов А.	Бозор муносабатларига ўтиш босқичидаги кўп укладли иқтисодиёт ва унинг такроран ҳосил бўлиши. - Т.: “Шарқ”, 2003. - 285 б.	Аҳоли пул даромадларини оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган бўлиб, жисмоний шахсларни солиққа тортиш тизимини истеъмол ва жамғариш кўрсаткичига таъсири, солиқ тизими орқали уй хўжаликларининг истеъмол талабини ўрганиш масалалари концептуал жиҳатлари алоҳида махсус ўрганилмаган
Хасанов Р.	Бозор даромадлари: моҳияти, таркибий тузилиши ва табақаланиши. - Т.: Академия, 2004 - 187 б.	Аҳоли пул даромадларини оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Ўлмасов А.	Оила иқтисоди. - Т.: “Меҳнат”, 1998. - 48 б.	Жамиятнинг мустақил бўғини оила даромадлари ва уни оширишнинг назарий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Яхёев Қ.	Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. - Т.: Фан ва технологиялар, 2003. - 247	Солиққа тортиш тизимининг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этишга бағишланган
Маликов Т.	Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. - Т.: Академия, 2002. - 204 б.;	Мамлакатимиз миллий солиқ тизими ва солиққа тортиш амалиёти тадқиқига бағишланган
Жўраев А.	Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг самарали йўллари: Монография. - Т.: Фан, 2004.	Давлат бюджети даромадларини шакллантириш борасидаги муаммоларни таҳлил қилишга бағишланган
Тошмурадова Б.	Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми. - Т.: Янги аср авлоди, 2002. - 128 б.	Мамлакатимизда солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш самарадорлигини ошириш йўллари тадқиқига бағишланган

Юлдашев И.	Жисмоний шахслар даромадини солиққа тортишда умумдекларациялаш тизимини жорий этиш масалалари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация	Жисмоний шахслар даромадларини легаллаштириш ва уларни солиққа тортишда ижтимоий адолат тамойили тадқиқига бағишланган.
Муталова Д.	Солиққа тортишнинг соддалаштирилган тизимини такомиллаштириш / иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.: БМА, 2010. - 21 б	Соддалаштирилган солиққа тортиш тизимини қўллаш, тизимдаги солиқлар (ягона солиқ тўлови, ягона ер солиғи, қатъий белгиланган солиқ)нинг хусусиятлари ва тизимнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга оид илмий таклифлар ишлаб чиқилган.
Гадоев Э., Кўзиёева Н.	Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. - Т.: Ўзбекистон, 2013. - 281 б	Жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг амалдаги ҳолати ва ривожланиш тенденциялари ўрганилган, жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар

Аmmo ушбу илмий ишларда иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштириш шароитидаги янги солиқ сиёсати доирасида жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортиш амалиёти тизимли тарзда ўрганилмаган.

Умуман, ҳозирги шароитда жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишни такомиллаштириш масалаларининг комплекс таҳлил этилмаганлиги ушбу йўналишдаги тадқиқотларнинг олиб борилишини тақозо этмоқда.

Шу боисдан, бизнинг фикримизча, мамлакатимиз солиқ тизими тараққиётида жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиёти тадқиқига янгича ёндашув зарур.

Давлат солиқ сиёсати кўпроқ давлатнинг ижтимоий функциялари бажарилишини таъминлашга ҳамда ижтимоий адолат ва ижтимоий тенгликка эришишнинг стратегик вазифаларини ҳал этишга эмас, балки кўпроқ жорий фискал эҳтиёжларни қондиришгагина қаратилмоқда.

Шундай қилиб, жисмоний шахсларнинг даромад солиғига тизимли ёндашув асосида таъкидлаш мумкинки, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи - қонун асосида ўрнатилган миқдорда ва муддатда давлат бюджетига жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган даромадларидан ундириладиган мажбурий тўловдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил январь.

3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.